

lírát befolyásolta, kialakulását előmozdította, s így e költők kiemelkedhettek az előfutárok hálátlan szerepéből, s önnön valójukat megmutatva bebizonyíthatták, hogy önmagukban is világgölkölteit alkottak.

(Balassi Kiadó, Budapest, 1998, 213 l.)

TAKÁCS JUDIT

Knapp Éva: *Pietás és irodalomtörténet* Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban

Az Universitas Könyvkiadó sorozata, a Historia Litteraria a 9. kötetéhez érkezett Knapp Éva könyvével, mely szakmai újdonságával és tudományos színvonalával hozzájárul a sorozat hagyományos értékeinek gyarapításához.

A könyv egyedülálló vállalkozás a magyar irodalomtörténeti szakirodalomban. A feldolgozott források mennyiségén túl ez abból is adódik, hogy járatlan területet jelentett olyan kiadványok végigolvasása, vizsgálata, osztályozása, amely mint forráscsoport az eddigi kutatás által még nemcsak hogy részleteiben nem volt feldolgozva, hanem a rendelkezésre álló források felmérése is csak részben történt meg: a szerző a könyvtárakban-levéltárakban sok olyan nyomtatványt talált, amelyekkel eddig még egyáltalán nem számoltak. Sőt, maguk a kiadványok is hírt adnak eddig még fel nem lelt nyomtatványokról. (84.) A szerző érthetően nem vállalhatta a teljes forrásfeltárást, viszont munkája reflektáltan kezeli azt, hogy a *fennmaradt* források soha nem tekinthetők egy-egy történeti jelenség tényleges/teljes reprezentációjának, s többször hangsúlyozza, hogy megállapításai az eddig feltárt, illetve fennmaradt forrásmennyiséget tekintve állják meg a helyüket. A forrásanyag állapotából is látható, hogy minimális hazai előzményekkel kellett a téma kutatásához fognia: nemcsak a tényszerű eredmények, hanem a metodológia tekintetében is. Ez azt a további feladatot is jelentette, hogy kiterjedt és szisztematikus filológiai munkát kellett elvégeznie.

A könyv sokoldalú, több kérdésirányú, és szigorúan következetes vizsgálatot valósít meg. Már a forrásanyag körülhatárolását is minden részletre kiterjedően oldja meg a szerző, beleértve azok eredetének/származásának, vagyis a *társulat* fogalmának értelmezését is. Fontos eredménye lehet a munkának az eddig még csak kéziratban létező társulati katalógus, amely nem pusztán a hazai munkálatoknak lehet termékeny segítője, hanem a nemzetközi társulatkutatáshoz is hozzákapcsolódik, mivel azzal összehangoltan született meg. A forrásanyag körülhatárolása egyben annak rendszerezését is jelenti, s a továbbiakban is megmarad ez a logikus, következetes vezérfonala az áttekintésnek: ez egyrészt a konkrét társulatokhoz köthető, illetve nem köthető kiadványok közötti különbségtevésen alapul, másrészt a szövegek funkcionális elkülönítésén. Kérdés azonban, hogy ez az első csoportosítás minden esetben célszerű-e. Úgy tűnik, hogy a ragaszkodás ahhoz, hogy a kiadványokat eszerint vegye sorra, nem mindig a legtöbb eredményt hozza, mert például akadályozza, hogy

az az irodalmi folyamat, amelyet a szerző többször jogosan említ, szervezesebben ki-rajzolódjék a források áttekintése által. (167.)

Az olvasó számára először a kérdésirányok sokrétűsége tűnik fel, már akkor is, ha csak a tartalomjegyzéket tekinti át. Az egyes fejezetekben még inkább nyilvánvalóvá válik ez a jellegzetesség. A szerzőket, összeállítókat és fordítókat, később pedig a mecénásokat vizsgálva szociológiai szempont érvényesül. Például nemcsak az irodalomtörténet, hanem az egyháztörténet számára is adalékokkal szolgál, amikor Knapp Éva a kiadványok szerzőinek szerzetesrendhez, illetve papi réteghez való tartozását elemzi. A mecénások áttekintésének a művelődéstörténet számára lehet hozadéka, sőt, társadalomtörténeti jelentősége is van annak, hogy az a nemesi, tisztviselői réteg, illetve világi papság, amely eddig más irányú mecénási tevékenységéről szinte egyáltalán nem volt ismert, most a társulati kiadványoknak számottevő támogatójaként jelenik meg. A forrásanyag ilyen jellegű vizsgálata abból a szempontból is gyümölcsöző, hogy a kiadványok tartalmi és színvonalbeli sokrétűségére is magyarázatot keres és kínál. További kutatási irányokat jelöl ki a külföldi szerzők tollából származó kiadványok vizsgálata, például azt a kérdést jelzi, hogy a magyarországi és nyugat-európai társulatoknál kedvelt nyugati szerzők közti eltérésben kimutatható valamiféle hazai sajátossága a társulati vallásosságnak.

A legtöbb kérdés azonban a fő vizsgálati szempontból, a használati összefüggések feltárásából adódik. Így épülhet be például szervezen a munkába a társulatokhoz eljutott egyéb kiadványok számbavétele, hiszen ez a társulathoz mint szöveghasználó közösséghez szolgál referenciaként. A használati paraméterek feltárása teszi szükségessé azt is, hogy a kiadványok olyan külső, járulékos jellemzői ugyancsak a vizsgálat tárgyává váljanak, mint például a példányszám, lapminőség, ár stb. A kiválasztott társulati kiadványok forrásainak mikrofilológiai munkával történt feltárása az egyes szövegtípusok használatára vonatkozó megállapításokhoz szolgál további érvekkel. A szerző helyesen jelöli meg az itt adódó kutatási irányokat, amelyek azért különösen fontosak, mert immár a szövegek irodalmi értelemben vett működésére is rákérdeznek.

A tartalmi, szerkezeti és műfaji sajátosságokat vizsgáló fejezet követi a korábban vázolt beosztást, és a különböző műfajok, műformák elkülönítése a célja – továbbra is középpontba állítva a használati összefüggések kérdését, és vele együtt azt a befogadásszociológiai szempontot, mely a megcélzott olvasói rétegek társadalmi helyét deríti fel. A tartalmi vizsgálatnak is fontos hozadékaik vannak, például megcáfолódni látszik az a korábbi nézet, mely szerint a kongregációkban központi helyet foglal el a Mária-tisztelet. A tanulmány több alkalommal említi a katolikus kultuszformáknak a XVIII. században bekövetkező változását, ezt azonban nem fejti ki részletesen. Pedig érdemes lenne bővebben is olvasni erről, minthogy a változás – a szerző megállapítása szerint – megfigyelhető a társulati kézikönyvekben is. (Lásd például 158.)

Az illusztrációknak – annak ellenére, hogy esztétikai értékük csekély – szintén külön fejezetet szán a szerző. Ennek azért van jelentősége, mert a XVII–XVIII. századi nyomtatásban megjelent áhítati irodalom képi ábrázolásainak főbb sajátosságait kicsiben tükrözik a társulati kiadványok illusztrációi. Fontos, hogy a társulatok nemcsak sajátos kiadványtípusok, hanem egy sokszorosított grafikai anyag kialakulását is elősegítették, vagyis a társulati kiadványok a metszetek újrafelhasználásának olyan formáját hozzák be a nyomdászatba, amely eddig (tudomásunk szerint) nem volt elterjedt.

A szerző ügyel minden olyan kérdésre, amely a társulati kiadványokkal kapcsolatban felmerülhet, és bármilyen szempontból hozadéka lehet (például nyomdászattörténet, művészettörténet stb.) A megfigyelések széles skálája kínálja magát a különböző szakterületek kutatóinak, hogy másfajta összefüggésrendszerbe kerülve a korszak történetéhez újabb adalékként járuljanak hozzá. A könyv gazdag adattárnak is tekinthető: a szerző rendelkezésére álló tények tengeréből a szigorúan a témához kapcsolódók mellett olyan, olykor látszólag mellékes adatokat is közöl, amelyek azonban más tudományterületek művelői számára értékes forrást jelenthetnek.

A munka feladataként tehát azt jelöli meg, hogy ezt az eddig még önállóan nem vizsgált forráscsoportot feltárja, bemutassa és elemezze. Az egyes művekről részletes bemutatást olvashatunk, s alapvetően az összességében tekintett szövegtörzset az, ami a tulajdonképpeni elemzés tárgya. A szerző azt is hangsúlyozza, hogy a hagyományos irodalomtörténeti és folklorisztikai műfajfelfogás és szövegértés felülvizsgálatához kíván hozzájárulni. Valóban, azzal, hogy ez a sajátos forrásanyag, tehát egy eddig elhanyagolt műfaj-, illetve kiadványcsoport az irodalomtörténeti látótérbe kerül, sürgeti az irodalmi szövegről való gondolkodásunk felülvizsgálatát.

Fontos meglátása, és egyben meghatározó megközelítési módja a munkának az, hogy a társulati kiadványok csoportja olyan, mint egy kicsinyítő tükör, ezek a munkák „kicsiben mutatják meg a szélesebb rétegek áhítati irodalmának összetett társadalmi, tartalmi, szerkezeti és műfaji rétegződését”. (186.) Nagy értéke a tanulmánynak, hogy ezt a forráscsoportot az irodalomtörténet-írás számára ebből a nézőpontból is beszédessé tudja tenni.

A szerző megállapítása szerint a társulati kiadványok szervesen illeszkednek a kiadványtípusok és műfajok alakulástörténetébe, és a vizsgált korpusz a vizsgálatban valóban megmutatja ezt a változástörténetet, amint erre az egyes fejezetekben külön felhívja a figyelmet. Jó lenne, ha tere lenne részletesebben is kifejtetni az adott helyen ezeket a folyamatokat, ilyenkor ugyanis csak utal egy-egy olyan jelenségre, amely a szűkebb téma szakértői számára nyilván ismert, de semmiképpen sem közismert a szakmában sem – például érdemes lenne azt a funkcionális szövegváltozást részletesebben ismertetni, melyben a már említett kultuszformaváltozás vehető észre.

A téma nemzetközi összefüggésekben való tárgyalása szükségszerűen következik az anyag jellegéből. Az ilyen vizsgálat nemcsak azért hasznos, mert eredményeképpen feltárul a társulati kiadványoknak a művelődéstörténeti folyamatokban való szerves részvétele (itt konkrétan a nyugatról hozzánk eljutó szervezeti formák és velük együtt járó művelődési jelenségek megkérdőjelezéséről van szó – lásd 69.), hanem mert olyan vonatkozásokat is felszínre hoz, mint például az anyanyelvűség terjesztésének kérdése. Nemcsak a nemzetközi társulati irodalom kontextusa, hanem a magyar barokk irodalom is jelen van a vizsgálat háttérént. Viszonyítási, összehasonlítási terepként jelennek meg a mirákulumos könyvek vagy a barokk áhítati irodalom termékei, lehetővé téve, hogy olyan fontos jelenségek rajzolódjanak ki, mint az, hogy a társulati kiadványokban körülbelül harminc évvel a mirákulumos könyveket megelőzve terjed el a nemzeti nyelv, vagyis a vallásos irodalomnak ezen produktumai ennyivel korábban jutottak el a latinul nem tudó szélesebb rétegekhez.

A szakirodalmi áttekintésben a szerző a munkát a szociológiai megközelítésű irodalmi rétegződésemélet alapján helyezi el, s hangsúlyozza a népi kultúra – elit kultúra kettősség meghaladásának szükségességét, illetve könyvének is ebben a vonat-

kozásban látja az egyik legnagyobb szerepét. Valóban igen fontos eredményekkel szolgál a munka ebben a tekintetben is. Nemcsak azért, mert megmutatja és hangsúlyozza, hogy a katolikus barokk egyházi irodalom társadalmi szempontból sokkal differenciáltabb, mint eddig gondoltuk, hanem mert arra a jelenségre is ráirányítja a figyelmet, hogy léteznek a kiadványoknak egy olyan csoportja, amely önmagában valószínűleg ezt a rétegzettséget, vagyis egyszerre szolgál ki különböző képzettséggel rendelkező befogadói csoportokat. Széles körű, sokrétű vizsgálattal bizonyítja ezt, melyben a kiadványok külső megjelenésének, a forráshasználatnak, a szerkezeti elemzésnek a szempontján kívül sok más kérdés helyet kap. Elsősorban tehát a megcélzott befogadói rétegek feltárását tartja szem előtt. Azonban a kiadványok szövegközelibb, irodalmibb jellegű vizsgálata is érvekkel szolgál a használat szempontjából, és talán ezek a legmeggyőzőbb érvek, hiszen nem a szándékot mutatják meg, hogy kinek *szánták* ezeket a műveket, hanem azt, hogy kik *tudták* a szövegeket használni.

Kívánatos lenne azonban a populáris kultúra és irodalom pontosabb definíciója, mivelhogy a hivatkozott szakirodalmakban is olykor egymástól igen távol álló nézetek fogalmazódnak meg, továbbá a szerző fogalomhasználata sem teljesen egyértelmű. (Lásd 188., ahol szó esik a jezsuita kongregációk kiadványairól, melyek a legszélesebb társadalmi és műveltségi igényeket képesek kielégíteni, közben azonban az egész jelenség a populáris kultúra kategóriájába sorolatik be.) Ez valószínűleg abból eredhet, hogy az idevágó kutatások meghonosítottak egy olyan terminológiát, amelyből – jobb híján – nem lehet kilépni, azonban elfedi a kutatás differenciáltságát.

Az irodalomjegyzék igen széles körű szakirodalmi tájékozottságról tesz tanúbizonyságot, példaértékű, hogy a nagy hagyománnyal rendelkező német, francia és angolszász mellett a horvát irodalomkutatás is képviselteti magát a jegyzékben. A táblázatok ugyancsak nagyon hasznosak, főként azért, mert megkönnyítik az olvasó számára az érvelés követését, s a főszövegben sem kell az olvasónak állandóan számadatokkal birkóznia. A képmellékletek kiválasztása sajátos elgondolást tükröz: a képek kevésbé kapcsolódnak ugyanis a konkrét elemzésekhez, viszont önmagukban is a jelenség átgondolására készítik az olvasót, hasonló funkciót töltve be ezzel, mint amelyet maguk a társulati kiadványokba illesztett illusztrációk egy része. Filológiai teljesítményében, szakmai felkészültségében példaértékű, további kutatásokra ösztönző, igen hasznos kötetel gyarapodott a Historia Litteraria sorozat. (Universitas Kiadó, Budapest, 2001.)

TASI RÉKA